

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА СРЦГ
Година VII Титоград, 1964. Књ. XXI, св. 2.

Димо Вујовић:

О НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОМ РАДУ НА ПРИПРЕМАЊУ ИСТОРИЈЕ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ЈУГОСЛАВИЈЕ

I

С обзиром на карактер и састав овог скупа, сматрам да је корисно пружити неке информације о научноистраживачком раду у области историје револуционарног радничког покрета у Југославији и посебно у Црној Гори.

Познато је да грађанска историографија није обрађивала историју радничког покрета. Није се на томе много радило ни у новој, социјалистичкој Југославији у првим годинама њеног постојања. Тако је на нашим факултетима настава историје завршавана са 1918. годином. Природно, то се негативно одражавало на наставу историје у средњим и основним школама. На жалост, овај проблем није ни до данас, ријешен на задовољавајући начин на неким нашим факултетима. Овој проблематици је посвећено нешто више пажња на партијским и сличним школама, гдје је историја Партије детаљније изучавана.

Уочавајући овај проблем Савез комуниста је предузео извесне мјере да се покрене изучавање историје Партије. При комитетима СК формиране су комисије за историју, као партијски орган, затим одјељења за историју, односно историјски архиви, који су имали да се брину о прикупљању и сређивању грађе. Ускоро последије одлуке ЦК СКЈ да се рад на историји КП постави на трајнију научноистраживачку основу, отишло се корак даље, па су архиви прерасли у научноистраживачке установе и издвојили се из састава партијских руководства. Тако је формиран Институт за изучавање радничког покрета у Београду, затим Завод за изучавање радничког покрета Србије, Институт за историју радничког покрета Хрватске (Загреб), Институт за изучавање радничког покрета Словеније (Љубљана), Институт за историју радничког покрета БиХ (Сарајево), а у историјским институтима Црне Горе и Македоније формирана су посебна одјељења за историју радничког покрета. У саставу ових установа постоје архиви као посебне организационе јединице, који се брину о прикупљању и сређивању грађе. При комитетима СКС у Новом Саду и Приштини постоје и даље историјски архиви, који су такође оспособљени за научноистраживачки рад.

У овим установама су окупљене десетине научних радника, претежно млађих, који се, по утврђеном плану, баве научноистраживачким радом и обрађују поједине проблеме из историје Партије.

Полазећи од свега тога ЦК СКЈ је овим установама поставио као основни задатак да у току наредне деценије припреме једну вишетомну историју југословенског радничког покрета и СКЈ. Да би се овај задатак што успјешније обавио и координирали напори свих установа које се баве историјом Партије, Комисија ЦК СКЈ за историју је закључила „да је потребно образовати једно координационо тијело у које би ушли руководиоци тих установа и које би осигурало јединствено рјешење организационих, кадровских, научноистраживачких и документаристичких проблема и јединствено прилажење извршењу заједничких задатака у изради историје нашег радничког покрета“.

Када је ово тијело формирано, оно је концентрисало своје напоре на три значајна питања: прво, израду студијског пројекта „историје радничког покрета народа Југославије“; друго, рјешавање проблема извора за историју нашег радничког покрета и СКЈ и, треће, питање међународних веза установа за изучавање историје Партије. До краја 1962. године заједничка редакција је израдила студијски пројекат, који је затим прихваћен као основа за организацију рада на вишетомној историји нашег радничког покрета. Овим пројектом је предвиђено да се овај рад обави у двије фазе. У првој фази, која треба да траје 5—6 година, обрадили би се посебно поједини кључни проблеми, догађаји, периоди итд. Пројектом је предвиђено око 200 тема које на овај начин треба обрадити. Институту у републикама, по правилу, треба да обраде развитак радничког покрета на тлу Републике, а Институт за изучавање радничког покрета у Београду треба да усмјери своја настојања на обраду активности централних инстанци радничког покрета и појаве и проблеме општејугословенског значаја.

Осим научног особља које ради у институтима, пројект предвиђа и широко ангажовање спољних сарадника, који би обрађивали поједине теме. У том циљу је Институт за изучавање радничког покрета у Београду позвао на сарадњу све оне који желе и имају могућности да пишу о историји Партије.

У другој фази, на темељу ових израђених монографија, приступило би се писању појединих томова, којих би, према садашњем предвиђању, требало да буде четири. Први том би требало да се појави 1969. године, поводом 50-годишњице формирања КПЈ.

Осим проблема научно-истраживачког рада, Координациони одбор је расправљао и о осталим задацима, тј. о прикупљању и сређивању извора за историју радничког покрета и СКЈ итд.

Дискутујући о свим напријед наведеним проблемима учене су озбиљне тешкоће на које се наилази и на које ће се наићи приликом извршавања свих ових задатака. То су проблеми кадрова, разни финансијско-материјални проблеми и сл. Институту је од стране ЦК СКЈ код републичких ЦК СК да се све ове тешкоће отклоне, како би се ове установе што боље оспособиле за извршење својих задатака.

У раду о којем је напријед било ријечи активно је учествовао и Историјски институт у Титограду. Почетком 1959. године дошло је до спајања Историјског института и Архива ЦК СК ЦГ за историју Партије, па је у оквиру Института формирано посебно одјељење за историју Партије, а осим тога и Архив за историју Партије као посебна организациона јединица. У одјељењу је за протеклих пет година просјечно радило по 4—5 ђругова, а у Архиву два. Један од основних задатака на којем се одјељење ангажовало у протеклом периоду била је израда једне детаљне Хронологије НОБ Црне Горе, која је прошле године изашла из штампе. Осим тога, рађено је на појединачним темама као: Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918 — 1941.; Напредни женски покрет у Црној Гори 1918—1945. године; Развитак народне власти у Црној Гори 1941—1945.; Квислиншке формације у Црној Гори 1941—1945.; Ловћенски НОПО, НОПО „Радомир Митровић“, а такође и на низу мањих радова који су публиковани у „Историјским записима“, органу Института.

Осим научног особља Института, историјом Партије и револуције у Црној Гори бавили су се и поједини другови ван Института, који су на ту тему објавили низ чланака и књига.

Захваљујући тој активности, било у Институту или ван њега, до сада је за посљедњих пет година објављено на тему историје Партије и револуције у „Историјским записима“ 37 чланака на 773 странице. Институт је даље објавио Хронологију НОБ (764 стр.) и збирку докумената о раду ЗАВНО-а Црне Горе и Боке (297 стр.). Од дјела других аутора треба поменути радове Батрића Јовановића „КПЈ у Црној Гори 1919 — 1941. (335 стр.), и „Црна Гора у НОБ и социјалистичкој револуцији“ (866 стр.), др Томице Никчевића „Прилог изучавању политичких борби у Црној Гори 1929 — 1937 (147 стр.), затим књиге Воја Тодоровића, Радована Лекића, Љуба Анђелића, Сава Јоксимовића и Пунише Перовића, које нијесу строго научноистраживачке, потом дневнике Сава Брковића, Јанка Лопчића и Милосаве Максимовић, па сјећања објављена у зборницима поводом 40-годишњице оснивања Партије (59) и најзад 20 чланака у осталим часописима. Ако се овоме додају четири књиге зборника за историју радничког покрета у Црној Гори и друге публикације које на овај или онај начин обрађују историју Партије и револуције у Црној Гори, онда ће се видјети да је о овој теми написано неколико хиљада страница, што овакако није мало.

Сви ови радови и они који ће се даље обрађивати представљаће значајну помоћ онима који буду радили на овој вишетомној историји наше Партије на којој се сада ради.

НЕКЕ НАЧЕЛНЕ И ПОЈЕДИНАЧНЕ ПРИМЈЕДБЕ НА ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ СКЈ

Али, прије појаве ове вишетомне историје Партије, наша јавност је осјећала потребу за једним прегледом историје Партије, у којем би се на основу досадашњих достигнућа наше историјске науке дао преглед рада и развитка Партије. Ту потребу су осјећали не само чланови СКЈ него и наши наставници и професори и школска омладина. Због тога се, на иницијативу ЦК СКЈ, Институт за изучавање радничког покрета у Београду подухватио задатка да објави један такав преглед, па је тај посао повјерио групи аутора, који су резултате овога рада презентирали нашој јавности. Одмах ваља нагласити да ова књига нема никакав официјелан карактер, већ иза ставова изнесених у њој стоје само аутори. Због тога је и посебно назначено што је ко од њих писао. Одмах се може рећи да су аутори и редакција обавили велики и врло користан посао и попунили једну значајну празнину наше савремене историографије, јер до појаве овога *Прегледа* служили су дијелови реферата друга Тита, који је одржан на Петом конгресу КПЈ 1948. године. Наравно, то није било довољно, па је појава овог *Прегледа* добродошла. То није био нимало лак задатак, што нарочито добро знају сви они који се баве изучавањем историје радничког покрета. Тога су, наравно, били свјесни и сами аутори кад су приступили овом послу. Због тога су и нашли за потребно да у предговору нагласе да су том задатку приступили без великих претензија, свјесни да је сада могућно дати само један општи преглед а никако синтезу. Као разлог томе наводе: несрећеност и неприступачност грађе, неизученост многих значајних појава из историје Партије, непостојање довољног броја кадрова који се баве историјом Партије, као год и једног научног дјела о новијој националној историји у којој би били обрађени општи оквири дјеловања радничког покрета. Ми свакако морамо прихватити и уважити ове разлоге, јер они постоје. Тако се слободно може рећи да је књига, која нам је пружена, одраз и израз степена на којем се данас налази наша историографија о радничком покрету. Али она је исто тако и одраз субјективних научно-креативних могућности самих аутора. Ово наглашавам због тога што би било неправедно добре или лоше стране ове књиге приписати само дјеловању првог фактора. Не може се никако искључити аутор, односно не можемо га лишити одговорности за оно што је урађено, па самим тим не можемо му ускратити похвале или критике које заслужује.

Периодизација и начин обраде. — Аутори су књигу подијелили на увод и осам глава, и то: увод даје кратак осврт на соци-

јалдемократски период, затим 1. гл. 1919. до 1921; 2. гл. 1921. до 1928; 3. гл. 1929. до 1932.; 4. гл. 1933. до 1937.; 5 гл. 1938 до 1941; 6. гл. април 1941. до маја 1945; 7 гл. 1945. до 1948. и 8 гл. 1949. до 1958.

Ако се погледа историја наше Партије од њеног оснивања до данас, јасно се уочавају три основна периода, односно епохе у којима је она радила и развијала се. То су период капиталистичке Југославије, период рата и револуције и период социјалистичке Југославије. То су три посебне, квалитативно јасно одређене епохе у развоју Југославије у којима су положај, форме и начин рада Партије потпуно различити. Мислим да овдје није потребно доказивати и објашњавати квалитативне посебности ових епоха и у вези с тим положај и начин рада Партије. Зато ми се чини да је у основи периодизације и подјеле материјала у књизи морало да стоји баш подјела на ова три периода. Дакле, књига је требало да буде подијељена на три основна дијела, па онда у овим дијеловима вршити подјелу по главама. Овако се десило да је период 1919. до 1941. подијељен на пет глава, а период рата и револуције је обрађен само у једној глави. Тако је, дакле, са становишта периодизације једнако третиран период 1929. до 1932. и период 1941. до 1945. Чини ми се да се то не може оправдати. Може се ставити примједба и на пропорцију обраде појединих периода. Периоду капиталистичке Југославије је посвећено око 300 страница, рату и револуцији око 150 и социјалистичкој Југославији око 150. Чини ми се да је оваквим пропорцијама учињена неправда периоду рата и револуције. Овдје никако не може бити основни критериј дужина периода који се обрађује. Да су аутори, односно редакција, о томе водили више рачуна, не би се могло десити да су на примјер читавој 1944. и 1945. години до маја мјесеца посвећене само 24 странице. Ако се морало остати у оквиру од око 600 страница, онда је предратни период требало скратити за рачун ратног периода.

Што се пак тиче начина обраде, чини ми се да се ту одмах запажа да је књигу писало више аутора, па су се појавиле разлике не само у стилу него и у методу обраде и критеријуму одабирања догађаја и проблема које треба обрадити или поменути. Редакција вјероватно све те разлике није могла изгладити. Оно што највише смета и што је озбиљна слабост књиге јесте различити метод обраде појединих тема. Ту се сусреће кратко телеграфско саопштавање констатација (у уводу књиге), озбиљне научне анализе појединих проблема и периода, хроничарско-публицистичко-репортерско ређање догађаја, нарочито конгреса, конференција и пленума, што је особито карактеристично за обраду послератног периода. Овдје се излагање углавном своди на репродуковање и интерпретацију конгресних материјала СКЈ и ССРН, закона итд. Мало се виде стварни токови историје, односно друштва, и сви они цик-цакови његови. Осим тога, има црно-бије-

лог приказивања догађаја, што, наравно, не трпи једна озбиљна научна анализа догађаја, каква треба да буде историја наше Партије.

Када говоримо о овим проблемима метода и сличног мора се признати постојање једне озбиљне тешкоће са којом су се неминовно и аутори суочили. Ма колико то чудно изгледало, та тешкоћа је заправо у томе како треба дати правилан одговор на питање шта је то историја Партије, гдје су њене границе, гдје се зауставити у овој обради. Као што смо већ рекли, историја наше Партије је прошла кроз три квалитативно различита периода. За први период се поставља питање гдје је граница између историје Партије и историје радничког покрета у цјелини (па и оног његовог реформистичког дијела), као и историје политичког и економског развитка друштва у којем Партија живи и ради. За други период се поставља питање гдје је граница између историје Партије и историје рата и револуције у цјелини. Слично се питање поставља и за послјератни период, наиме гдје је граница између историје Партије и историје социјалистичке Југославије у цјелини. То су озбиљне тешкоће пред којима су се аутори нашли, а нарочито за ратни и послјератни период. Изгледа, аутори су се одлучили да се опраниче на историју Партије као организације. Али чини ми се да у томе нијесу досљедни, па у том погледу има неуједначености, која иде од свођења историје Партије на активност њених централних форума па до излагања историје радничког покрета у свој његовој ширини и у свим његовим видо-вима.

Аутори су тежиште обраде ставили на политичку активност Партије, што је и природно и разумљиво. Али чини ми се да су неоправдано запоставили развој теоретске мисли наше Партије. Начелно је питање: колико и како обрађивати те проблеме; да ли преглед историје једне комунистичке партије треба да буде у исто вријеме и својеврсни лексикон марксистичко-лењинистичке теорије приммијењене на конкретне услове. Ја сам склон да на ово питање позитивно одговорим. Узмимо, на примјер, национално или сељачко питање, учење о држави и слично. За нашу Партију су ова питања била од необичне важности и она им је посветила много пажње. Многе ствари у овој књизи би биле јасније да су изнесени теоретски ставови Партије о појединим проблемима. На примјер, да је обрађено питање савезника пролетаријата у револуцији, онда би била много јаснија улога сељаштва у револуцији и прије ње, и слично.

Да је овај проблем запостављен у књизи најбоље нам потврђује чињеница да аутори нијесу готово ни поменули велику

теоретску борбу у области филозофије, коју је наша Партија водила уочи рата (Књижевне свеске). Ваљало је рећи ријеч о томе, дати оцјену (било позитивну или негативну) о свему томе, јер нас прећуткивање тако важних ствари наводи на разне недрумице.

И, на крају, из ове области још једно питање: колико су аутори једне историје партије позвани да врше теоретска уопштавања партијске политике и праксе и да ли то прелази оквире задатака једног историчара. Мени се чини да се његова улога не би смјела ограничити само на реконструкцију историјског тока догађаја, већ из тога изводити и одређене закључке, који би имали значај једног теоретског уопштавања. Наравно, у томе се не може сувише далеко ићи.

А сада неколико конкретних примједба по појединим главама. (Тиме ће се детаљније бавити остали другови у дискусији). Прије свега желим да истакнем једну ствар, а то је тенденција да се на овај *Преглед* историје Партије гледа кроз обраду локалне историје. Треба имати у виду да је ово историја СКЈ и да многи локални догађаји и проблеми, иначе важни, нијесу, природно, могли наћи своје мјесто у овој књизи. Због тога бисмо погријешили ако бисмо у овој књизи тражили обраду радничког покрета нпр. у Подгорици, Цетињу, Никшићу итд. Али, с друге стране, морамо погледати како је у склопу историје СКЈ обрађена историја Партије у Црној Гори, да ли су и како обрађени и поменути они догађаји и проблеми који су се дешавали у Црној Гори, а имају општејугословенски значај и представљају допринос пракси револуционарне борбе СКЈ у цјелини. Осим тога, ваља указати на извјесне фактографске грешке, уколико их има у књизи.

Увод књиге (20 страница), који даје кратак осврт на раднички покрет у земљама Југославије прије 1918, изазива прилично дискусије. Наиме, поставља се питање да ли је овом периоду требало посветити више простора и једну посебну главу, с обзиром на то да је КПЈ никла из тог покрета и у почетку је оптерећена његовим наслеђем. Чини ми се да је у једном оваквом прегледу историја СКЈ о радничком покрету у земљама Југославије прије 1918. године требало да се говори у уводу, али можда мало опширније но што је то овдје урађено. С обзиром на то да је једну огромну материју требало изложити на мало простора, излагање има карактер једне скице или теза за историју радничког покрета тога периода. Кад сам рекао да је ову материју требало нешто опширније обрадити, онда сам мислио на I свјетски империјалистички рат и раднички покрет у то вријеме и на рад социјалистичких партија у току рата и у емиграцији.

Познато је да у овом периоду не постоји организованог социјалистичког покрета у Црној Гори. Ипак су постојале извјесне радничке организације, извођени су штрајкови и на све то има јак утицај раднички покрет Србије. Мислим да је једном или двјема реченицама требало у уводу констатовати тај факт.

У првој глави је обрађено стварање КПЈ и њен рад у легалном периоду (1919 — август 1921) и посвећене су му 52 странице. Можда је на овом мјесту требало нешто више рећи о догађајима у Европи и стању у радничком покрету Европе, јер се све то рефлектовало на раднички покрет Југославије. Можда је, такође, требало нешто више рећи о организационој структури Партије од I до II конгреса. Иначе у овој глави поред успјеле анализе збивања има и суhog регистровања догађаја.

У другој глави се обрађује период од 1921. до 1928. године. То је период када нашу Партију разједа фракцијска борба, и томе је, природно, повећена потребна пажња у овој књизи. Баш због тога што је томепосвећена пуна пажња, чини ми се да се није смјела испустити чињеница да је Партија у Црној Гори баш у ово вријеме била поштеђења фракцијских борби, што се позитивно одражавало на њен рад и успјехе у борби. Ово нарочито долази до изражаја послије заузимања правилног става у националном питању. То јасно илуструје раније дату општу констатацију да се често историја Партије своди на обраду активности централних органа, а заборавља се активност маса. С обзиром на то да Партија у овом периоду углавном рашићава ставове према националном питању, и с обзиром на важност овог питања за рад Партије уопште и политички живот Југославије, чини ми се да је баш овдје било мјесто да се још опширније обради марксистичко учење о националном питању.

На страни 92. и 117. ове главе говори се о отпору појединих буржоаских партија великосрпској хегемонији и централизму, али се не помиње Црногорска федералистичка странка. Ова странка се не помиње ни у слједећим главама. С обзиром на то да је она играла значајну улогу у политичком животу Црне Горе између два рата, као и с обзиром на њено мјесто у црногорском националном покрету и њене односе са КПЈ, сматрам да је требало дати њену оцјену и посветити јој више пажње.

У поглављу 1924. до маја 1926. године говори се о партијској штампи покренутој у овом периоду, па се помиње и „Радни народ“, који је ПК издавао у Подгорици. Овај лист је покренут 1927. године па га није требало помињати у поглављу 1924—1926. године.

У трећој глави је обрађен период 1929—1932 (шестојануарска диктатура). Не знам да ли је овај период требало обрадити у посебној глави. Можда је овдје требало поменути терор који је тада вршен и у Црној Гори.

Период 1933. до 1937. године, који је обрађен у четвртој глави, врло је значајан и буран у историји наше Партије, а нарочито у Црној Гори. То је вријеме када се у Европи дешавају крупни догађаји, као на примјер побједа фашизма и долазак Хитлеров на власт у Њемачкој. Ова чињеница је са своје стране ударила

својеврстан печат на цјелокупни међународни комунистички покрет. Због тога је можда на овом мјесту требало нешто више рећи о фашизму и марксистичком тумачењу његове појаве и суштине.

Можда је такође у овој глави требало јаче подвући значај партијских кадрова, који су израстли у овом периоду и на које се друг Тито касније ослонио консолидујући нашу Партију.

Аутор је фебруарске демонстрације у Црној Гори 1935. поменуо послје Белведерског догађаја из јуна 1936. године, и то у вези са радом СКОЈ-а. Фебруарске демонстрације 1935. спадају међу највеће и најзначајније акције које су комунисти онда организовали у Југославији и представљају врло значајну карикату у нарастању револуционарног покрета у Црној Гори. Због тога их је требало обратити прије Белведера, како би се јасно могао пратити развитак и пораст покрета.

Значајан догађај из овог периода је штрајк грађевинских радника у Подгорици крајем 1937. године. Поред многих других, овај штрајк истичем због тога што је том приликом дошла до израза једна врло карактеристична појава, а то је солидарност радника и сељака, јер су сељаци пружили знатну материјалну помоћ штрајкачима.

Период 1938. до 1941. године обрађен је у V глави. Овдје није потребно наглашавати шта овај период представља у историји наше Партије. Чини ми се да је требало више скренути пажњу на неке појаве и догађаје из Црне Горе. Тако, на примјер, није поменуто формирање „Сељачког брства“ и „Сељачке сампоћи“, организација преко којих Партија организује сељаке, веже их за себе и сл., и које су постигле значајне успјехе у раду. Значај искуства и успјеха ових форми рада Партије превазилази границе Црне Горе, па им је свакако требало дати мјеста у историји југословенског комунистичког покрета.

У књизи су поменуте покрајинске партијске конференције које су у овом периоду одржане (ванредна фебруара 1939. и VII и VIII). Чини ми се да је требало нешто рећи о њиховом значају, а не само констатовати да су одржане.

Још једна појава која заслужује више пажње јесте активност обласног одбора УРСА, који је био у рукама комуниста, и његово распуштање од стране Извршног одбора, баш због његовог комунистичког вођства.

У овом периоду су у Црној Гори постигнути врло значајни успјеси у раду са женама (што је констатовано и на V земаљској конференцији), па је и та појава требало да привуче пажњу аутора и нађе своје мјесто у овој књизи.

„Глас Црне Горе“ је почео да излази 15. новембра 1939, а у књизи је поменут у поглављу које обрађује период послје V земаљске конференције (новембар 1940 — април 1941), па се добија утисак да се тада и појавио (стр. 302).

Не може се рећи да је кандидат Странке радног народа однио побједу на парламентарним изборима у Подгорици 1938. (стр. 279). Он је тада појединачно добио највећи број опозиционих гласова, али због разних махинација није изабран у скупштину.

Рат и револуција 1941 — 1945. године обрађен је у VI глави на око 150 страница. Већ је речено да је овом најзначајнијем периоду из историје наше Партије дато мало простора. Можда је и то био узрок што аутор није обрадио врло значајне проблеме и догађаје, који свакако заслужују да нађу своје мјесто у историји наше Партије. Овдје ћемо само побројати неке од тих проблема, не улазећи у њихову обраду, јер за то немамо времена а ни потребе, пошто се ради о проблемима значајним и познатим.

Ево на које проблеме мислим:

1. Припреме Партије за устанак — форме, оружје итд.
2. Јулски устанак доста блиједо и неконкретно дат (успјеси, жртве непријатеља итд.).
3. О улози сељаштва у револуцији.
4. О илегалном раду на окупираној територији и градовима.
5. Период 1944/45. врло кратко обрађен и ништа није речено о организационом стању Партије за тај период.
6. Штампa у НОБ није довољно обрађена. Поменути су само централни листови, а врло значајни листови у појединим земљама и крајевима Југославије су прескочени. (За претходни период поменути су и најмањи локални листићи, што је примјер неуједначности критерија појединих аутора).
7. Готово ништа није речено о тешким борбама у Црној Гори у првој половини 1942. и активирању четника на овом подручју.
8. Није споменута врло значајна скупштина црногорских родољуба на Тјентишту 16. јуна 1942. године.
9. Страдање становништва (злочини окупатора) итд.

Последње двије главе, тј. VII и VIII, обрађују послератни период, тј. 1945. до 1958. године. Док за раније периоде, предратни и ратни, напор аутора овог *Прегледа* није био потпуно пионирски посао, јер је наша историографија и до сада, иако доста скромно, ипак третирала ову проблематику и дала низ монографија и других радова, дотле за послератни период овај *Преглед* представља у исто вријеме и први покушај да се он историјски обради. То је, дакле, у правом смислу био пионирски посао, што није остало без посљедица на резултате које су нам аутори пружили. Изгледа да је овдје најпотпуније дошла до изражаја она недоумица гдје је граница историје Партије. Чини ми се да су је аутори ипак сувише сузили и свели је на интерпретацију партијских и других политичких конгреса, конференција и докумената, ко-

ји су донесени на тим скуповима. Ово је свакако један од најинтересантнијих и најбурнијих периода не само у нашем него и у свјетском комунистичком покрету. То је период у којем је сазрела и припремљена једна велика прекретница која је овом покрету отворила невиђене путеве и перспективе. У свему томе је СКЈ одиграо прворазредну улогу. Сличног значаја је и наш унутрашњи развитак. Ја овдје немам времена, а ни потребе, да то опширније образлажем, па се само ограничавам на ове опште констатације. Све то, чини ми се, заслужује знатно већу пажњу него што је то учињено у *Прегледу* и не може се сагледати и објаснити кроз анализу разних резолуција, закључака, закона итд. и овести на једну хроничарску ретроспективу. За овај период је карактеристично оно већ раније поменуто црно-бијело приказивање догађаја и одсуство научне анализе стварних токова нашега друштва. Због тога се не виде довољно ни наше републике, њихов развитак, односи, даље рјешавање националног питања и слично.

Можда је требало нешто више рећи и о таквим питањима као што је случај Ђиласов, о суштини његових теорија, затим о проблему југословенства итд. и т. сл.

Ето то су неке начелне и појединачне примједбе на *Преглед историје СКЈ* које сам желио да дам у овој уводној дискусији. Њих, као што сте видјели, није мало. Ако им се додају и оне које ће у даљој дискусији бити изношене, онда ће њихов број бити знатан. Пошто аутора нема данас међу нама, нека ми буде дозвољено да умјесто њих дам један одговор, односно поставим питање, а то је ово: јест, другови, можда ви у свему имате право, ваше су примједбе и захтјеви оправдани, али нас научите како да све то, и оно што је на сличним скуповима широм Југославије изнесено, сабијемо у једној књизи од око 600 страна. То је заиста тежак задатак, приликом чијег рјешавања треба да каже своју ријеч прије свега раније поменута научничко-креативна способност аутора и пружи нам дјело у којему ће ријечима бити тијесно а мислима широко. Ако им ова наша дискусија макар и мало помогне у томе, ми ћемо бити задовољни.